Ryszard Stefaniak, Urząd Miasta Częstochowy

Prawa dziecka - anachronizm czy potrzeba współczesnej edukacji

We współczesnych społeczeństwach standardem jest uznawanie i respektowanie praw człowieka, których integralną część stanowią prawa dzieci. Starania o określenie międzynarodowych standardów, dotyczących praw człowieka podejmowano przez długi okres czasu, ale dopiero po zakończeniu II wojny światowej zintensyfikowano ten proces. W 1948 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło Deklarację Powszechną Praw Człowieka, w której wyraźnie zaznacza się, że „każdy człowiek ma prawo do nauki, a nauka jest bezpłatna / przynajmniej na poziomie podstawowym/ i obowiązkowa /także na poziomie podstawowym/". Mimo zabiegów o to, by XX wiek stał się „stuleciem dziecka"[1] - czasem przyjaznym dzieciom nie udało się skutecznie zapobiec ciężkim warunkom życia, łamaniu praw dzieci, czy wykluczeniu społecznemu. Z tego powodu pojawiły się inicjatywy ustanowienia międzynarodowych regulacji praw dzieci, w 1959 roku Deklaracja Praw Dziecka, a w 1979 Międzynarodowy Rok Dziecka. Polska jako państwo wniosła istotny wkład w przyjęcie w 1989 roku przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych Konwencji o Prawach Dziecka, która weszła w życie w 1990 roku[2].

Konwencja o Prawach Dziecka spowodowała zmianę w postrzeganiu dzieci, które przestały być przedmiotem ochrony gwarantowanej prawem, a stały się podmiotem prawa. Umieszczenie dzieci, w tym ich praw w centrum zainteresowania narodowych i międzynarodowych gremiów przyczyniło się do zmiany sposobu postrzegania dzieci. Stało się tak dlatego, że Konwencja nie przedstawia praw dziecka jako pozostających w sprzeczności z prawami dorosłych, alternatywy lub zniesienia praw rodziców, ale jako integralną część praw człowieka. Dziecko bowiem uznane jest za jednostkę, której potrzeby rozwijają się w miarę jej dorastania i dojrzewania. Konwencja poszukuje również równowagi między prawami konkretnego dziecka, a odpowiadającymi im obowiązkami rodziców /prawnych opiekunów/ oraz osób odpowiedzialnych za życie, zdrowie i rozwój psychospołeczny dziecka, dając dziecku prawo do uczestniczenia w podejmowaniu decyzji, dotyczących jego życia[3].

[1] „Stulecie dziecka" to książka Ellen Key, szwedzkiej pisarki, nauczycielki, pedagoga i działaczki ruchu kobiecego, prekursorki ruchu reformy pedagogicznej. Swoje idee społeczne i filozoficzne wiązała z koncepcją skrajnie indywidualistycznego wychowania, w którym respektuje się prawo dziecka do swobodnego rozwoju. W bogatej polskiej literaturze zagadnienia praw dziecka zawarte są m.in. w pracach: *Prawa Dziecka. Deklaracje i rzeczywistość. Materiały z Konferencji Rembertów 19-21 czerwca 1992,* pod red. J. Bińczyckiej. Warszawa 1993 oraz *Dziecko i jego prawa,* pod red. Elżbiety Czyż. Warszawa 1992.

[2] T. Lewowicki. *Wstęp do wydania polskiego* [w:] S .Hart, C. Price, M.F. Erickson, M. Flekkoy. *Prawa dzieci w edukacji,* Gdańsk 2006, s. 7.

[3] S.P. Mason, C.P. Cohen, *Dzieci w prawie o edukacji* [w:] S. Hart, C. Price, M.F. Erickson, M. Flekkoy, *Prawa dzieci w edukacji,* dz. cyt. s. 19

Edukacja jest środkiem rozwoju każdego narodu, toteż żadne cywilizowane i postępowe społeczeństwo nie może sobie pozwolić na ignorowanie praw obywateli, w tym szczególnie prawa dzieci do nauki i zdobywania wiedzy. Prawa dzieci pozostają wciąż aktualnym zagadnieniem współczesnej edukacji, której celem jest przygotowanie do aktywnego życia w wolnym społeczeństwie, rozwijanie szacunku do rodziców, tożsamości kulturowej, językowej, poszanowania kulturowego pochodzenia oraz wartości innych ludzi. Prawo do nauki, będące podstawowym prawem dziecka w ujęciu edukacyjnym ma przyczyniać się do rozwijania w jak największym zakresie osobowości, talentów oraz zdolności umysłowych i fizycznych dziecka; rozwijania w nim szacunku do praw człowieka i jego podstawowych swobód; przygotowania do życia w duchu zrozumienia, pokoju, tolerancji, równości płci oraz przyjaźni pomiędzy wszystkimi narodami; jak również rozwijania szacunku wobec środowiska naturalnego[4].

Prawa dzieci w edukacji w istotny sposób przyczyniają się do podnoszenia znaczenia zarówno praw, jak i samej edukacji, gdyż ugruntowanie praw dziecka w tym właśnie zakresie zapewnia najlepsze zabezpieczenie interesów jednosteki całych społeczeństw. Szczególne możliwości w zakresie rozwoju stwarza dzieciństwo, toteż prawa dzieci jako jednostek ludzkich i związek tych praw z edukacją nabiera zasadniczego znaczenia. Każdy bowiem człowiek ma prawo do zaspokajania swych potrzeb podstawowych, do zdrowego rozwoju psychospołecznego i moralnego. W tym sensie edukacja ułatwia proces pełnego rozwoju człowieka we wspomnianych wyżej dziedzinach. Znaczenie różnorodnych aspektów praw człowieka i potrzeb edukacji definiują postanowienia Konwencji o Prawach Dziecka. Konwencja ta określa i przedstawia prawa dzieci do ochrony, opieki, rozwoju i udziału w życiu społecznym. Edukacja zaś obejmuje całokształt procesów życia społecznego, za pomocą których poszczególne jednostki oraz grupy społeczne uczą się świadomie rozwijać, w ramach i na rzecz społeczności narodowych i międzynarodowych, wszystkie swoje indywidualne możliwości, postawy, uzdolnienia i wiedzę. Procesy te nie ograniczają się do żadnych określonych działań[5]. W tym kontekście każdy kraj winien dążyć do zapewnienia dzieciom standardów, umożliwiających realizację praw dzieci do edukacji.

Rozpatrując powyższe zagadnienia w kontekście pytania: „Czy prawa dziecka są anachronizmem, czy też potrzebą współczesnej edukacji" należy jednoznacznie podkreślić, iż „prawa człowieka biorą początek z najmniejszych miejsc najbliżej domu - tak małych, że nie można ich dostrzec na żadnej mapie. Dopóki te prawa nie mają tam znaczenia, nie mają najmniejszego znaczenia nigdzie"[6] . Dlatego też należy pamiętać, że prawa muszą być przestrzegane nie tylko w miej -scach najmniejszych, ale i pod względem najmniejszych osób czyli dzieci, które dzięki swoim prawom zyskują prawo do ludzkiej godności. Dziecko winno otrzymywać to co „ludzkość ma najlepszego", zatem zadaniem systemu edukacyjnego i w szerszym rozumieniu zadaniem całego społeczeństwa jest przestrzeganie praw dziecka[7].

[4] Por. Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989. [w:] *Dziecko i jego prawa,* pod red. Elżbiety Czyż. Warszawa 1992.

[5] Definicja pojęcia „edukacja" w rozumieniu UNESCO.

[6] "You and Human Rights" z 27 marca 1958 roku /broszura ONZ/ - wypowiedź Eleanor Roosevelt.

[7] S.P. Mason, C.P. Cohen, *Dzieci w prawie o edukacji,* dz. cyt., s. 38-39.

Uniwersalnym prawem człowieka - w szczególności dziecka - jest prawo do nauki, na fundamencie którego ma miejsce realizacja pozostałych praw. Jego przestrzeganie jest warunkiem podwyższania jakości życia, rozwoju duchowego i moralnego oraz wyznacznikiem prawidłowego funkcjonowania społecznego. Dziecku bowiem winno się stworzyć sprzyjające warunki do ukształtowania go jako dojrzałej, odpowiedzialnej jednostki. Ostatecznym celem edukacji jest zapewnienie dobrobytu obecnej i przyszłej generacji dzieci i młodzieży. Warunkiem niezbędnym do osiągnięcia tego celu jest pełna realizacja prawa dziecka do nauki, zaś szeroko rozumiana edukacja odbywa się zarówno w szkole, jak i poza nią. Podkreślić należy, że człowiek poddawany jest procesowi edukacji jest przez całe, także dorosłe życie w różnych sytuacjach społecznych.

W spojrzeniu na prawa dziecka istotnym aspektem jest powszechna dostępność edukacji o wysokiej jakości, adekwatnej do potrzeb kulturowych jednostki i dostosowanej do zmieniających się i różnorodnych potrzeb[8].

Skuteczność procesu wdrażania prawa do oświaty wymaga spójnej i odpowiedzialnej polityki oświatowej. Warto mieć świadomość faktu, na który zwraca uwagę papież Jan Paweł II w słowach:

> Czegoż można bardziej życzyć całemu narodowi i całej ludzkości, wszystkim dzieciom świata, jeśli nie owej lepszej przyszłości, w której poszanowanie praw dziecka stanie się pełną rzeczywistością.
>
> W przestrzeni polskiej szkoły prawa dziecka i ucznia są jasno określone w podstawowych założeniach prawa oświatowego, wskazujących, iż szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności[9].

W art. 55 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty przyznano uczniom m.in. prawo do zapoznania się z programem nauczania, jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami; prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu; prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiające zachowanie właściwych proporcji miedzy wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań; prawo redagowania i wydawania gazety szkolnej; prawo organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej oraz rozrywkowej, zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami organizacyjnymi oraz w porozumieniu z dyrektorem; prawo wyboru nauczyciela pełniącego rolę opiekuna samorządu[10]. W rozporządzeniu wykonawczym do ustawy w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów wskazuje się na prawo do informowania o poziomie osiągnięć edukacyjnych i osiągnięć w zachowaniu oraz postępach w tym zakresie. Istotne jest odniesienie do kwestii udzielania pomocy w planowaniu rozwoju i motywowaniu ucznia do dalszych postępów w nauce i zachowaniu; informowania uczniów o wymaganiach

[8] Raport złożony w Komisji Praw Człowieka przez Specjalnego Sprawozdawcę ONZ ds. Dostępu do Edukacji (E/CN.4/1999/49,par.50.; G. Lansdown. Wdrażanie praw zawartych w Konwencji [w] S .Hart, C. Price, M.F. Erickson, M.Flekkoy. Prawa dzieci w edukacji, dz. cyt., s.41.

[9] Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.).

[10] Art. 55 ust. 5 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.).

edukacyjnych z zajęć obowiązkowych i dodatkowych zajęć edukacyjnych, sposobach sprawdzania tychże osiągnięć oraz warunkach i trybie uzyskania wyższej niż przewidywana rocznej oceny klasyfikacyjnej z obowiązkowych i dodatkowych zajęć edukacyjnych.

Rozporządzenie wskazuje też na kwestię jawności ocen oraz ich uzasadniania przez nauczyciela na wniosek ucznia lub jego rodziców, jak również na prawo do zapoznania się z programem nauczania, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami; prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu; prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiające zachowanie właściwych proporcji miedzy wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań; prawo organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej oraz rozrywkowej, zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami organizacyjnymi, w porozumieniu z dyrektorem; stwarzania uczniowi możliwości uzupełnienia braków, jeżeli stwierdzono, w wyniku klasyfikacji śródrocznej, że poziom osiągnięć edukacyjnych ucznia uniemożliwi lub utrudni kontynuowanie nauki w klasie programowo wyższej. Nie sposób pominąć potrzeby dostosowania wymagań edukacyjnych na podstawie opinii publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym poradni specjalistycznej, do indywidualnych potrzeb psychofizycznych i edukacyjnych ucznia, u którego stwierdzono zaburzenia i odchylenia rozwojowe lub specyficzne trudności w uczeniu się, uniemożliwiające sprostanie tym wymaganiom. Dotyczy to zwolnienia z zajęć z wychowania fizycznego, informatyki lub technologii informacyjnej na podstawie opinii wydanej przez lekarza, jak również zwolnienia ucznia z wadą słuchu lub głęboką dysleksją z nauki drugiego języka obcego na podstawie opinii lub orzeczenia poradni psychologiczno-pedagogicznej.

Zwraca się uwagę na problem rocznej oceny celującej z danych zajęć edukacyjnych dla laureatów i finalistów konkursów i olimpiad przedmiotowych, czy przystąpienia (z przyczyn losowych)do sprawdzianu bądź egzaminu zewnętrznego w dodatkowym terminie lub zwolnienia ze sprawdzianu, egzaminu gimnazjalnego lub odpowiedniej części tego egzaminu w szczególnych przypadkach losowych lub zdrowotnych[11]. Dopełnieniem powyższych aktów prawnych w zakresie przestrzegania praw dziecka w polskiej szkole jest m.in. rozporządzenie w sprawie ramowych statutów przedszkola oraz publicznych szkół (prawa ucznia muszą być zbieżne z prawami zawartymi w Konwencji o prawach dziecka). Podobne odniesienia zawiera Rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań, umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym (uczniowie tacy mają prawo do zapewnienia przez szkołę warunków umożliwiających podtrzymanie i rozwijanie tożsamości narodowej, etnicznej i językowej oraz własnej historii i kultury).

[11] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz. U. z 2007 r. nr 83 poz. 562 z późn. zm.); Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz. U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 z późn. zm.)

Zwraca również uwagę Rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych(nauka religii lub etyki w szkole, jeśli rodzice bądź pełnoletni uczniowie wyrażą takie życzenie, uczestniczenie bądź nieuczestniczenie w nauce religii lub etyki nie może być powodem dyskryminacji przez kogokolwiek i w jakiejkolwiek formie)[12]. Społeczność szkolna, a nauczyciele w szczególności muszą mieć świadomość, iż prawa dziecka, tak jak prawa człowieka, nie są zależne od żadnych czynników, w tym także od wykonywanych obowiązków. Nie można więc pozbawić dziecka praw, ani ich zawiesić. Jeżeli dzieci nie wykonują swoich obowiązków mogą być ukarane poprzez brak nagrody, pozbawienie przywilejów, ale nigdy praw. Wynika to z prostego faktu - prawa ucznia wyrastają z obowiązujących dokumentów międzynarodowych, usytuowanych w zakresie prawi wolności człowieka, w szczególności z: Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Konwencji o Prawach Dziecka. W polskim systemie edukacyjnym za najważniejsze uznaje się: prawo do nauki; informacji; rozwoju zainteresowań, zdolności i talentów; prawo do swobody wyrażania myśli, przekonań, w szczególności dotyczących życia szkoły, a także światopoglądowych i religijnych; prawo do życia bez przemocy oraz życzliwego i podmiotowego traktowania w procesie dydaktycznym; prawo do wpływania na życie szkoły przez działalność samorządową oraz zrzeszanie się w organizacjach szkolnych, w końcu - prawo do prywatności.

Odnosząc się do kwestii praw dziecka w edukacji należy mieć świadomość, iż jest to problem stale aktualny. „Dzieci [bowiem] jeżeli są złe, to nie dlatego, że znają swoje prawa, lecz dlatego, że kiedyś prawa te zostały wobec nich zaniedbane" - powyższe stwierdzenie dopełnia prawdę wynikającą z faktu, że każde dziecko posiada indywidualne potrzeby, cechy i zainteresowania. Tego typu spojrzenie musi znaleźć oddźwięk w organizacji, strukturze i etosie systemu edukacji danego państwa. System edukacyjny winien stworzyć warunki do powstawania szkół przyjaznych dziecku, zachęcających dzieci do rozwoju zainteresowań, argumentowania, bycia kreatywnym - szkół, w których dzieci będą wysłuchiwane i szanowane. W tego typu szkołach dzieci powinny w maksymalnym stopniu angażować się w zadania zespołu klasowego, uczyć podejmowania samodzielnych decyzji oraz formować w zakresie umiejętności psychospołecznych. Z uwagi na fakt, że w wielu krajach świata dzieci postrzegane są jako „bierni odbiorcy mądrości i doświadczenia dorosłych" prawa dziecka do wyrażania swoich poglądów stają się szczególnie aktualne. Słusznym wydaje się pogląd, wedle którego winno się rozwijać naznaczony szacunkiem „prodzie-cięcy model edukacji".

[12] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów przedszkola oraz publicznych szkół (Dz. U. z 2001 r. Nr 61, poz. 624 z późn. zm.); Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań, umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym (Dz. U. z 2007 r. Nr 214 poz. 1579).

Mając na względzie społeczny pożytek edukacji, ukierunkowany na perspektywę przyszłości dążyć należy do rozwoju umiejętności, potrzebnych dziecku w dorosłym życiu. Chodzi tu o kształtowanie umiejętności komunikacyjnych -umiejętności zadawania pytań i formułowania istotnych dla niego tez, rozwoju myślenia i ćwiczeń w zakresie wydawania sądów w sprawach, z którymi dziecko może się zetknąć w dorosłym życiu. Respektowanie tego prawa winno być istotnym elementem szerszej polityki edukacyjnej i ekonomicznej państwa. Szkoły powinny również rozwijać zdolności komunikacyjne dzieci, uczyć je sztuki negocjacji i rozwiązywania konfliktów, przyczyniać się już na etapie edukacji szkolnej do tworzenia w perspektywie przyszłego zawodu bardziej demokratycznego środowiska pracy.

W aspekcie przestrzegania praw dziecka ważnym jest, aby system edukacji pomagał w zrozumieniu zasad i praktyki podejmowania demokratycznych decyzji, co jest szczególnie istotne w krajach, w których demokracja jest zagrożona. Szkoła i nabywane w trakcie nauki szkolnej doświadczenie winno uświadamiać dzieciom ich prawa i obowiązki oraz obrazować ograniczanie praw i swobód innych osób. Szkoła powinna także stwarzać warunki do podejmowania demokratycznych decyzji, uczyć przestrzegania wypracowanych w demokracji zasad i norm społecznych. Dzieci świadome, że ich poglądy są szanowane, zdolne będą do wykształcenia w sobie umiejętności i chęci słuchania innych osób, a tym samym właściwego zrozumienia wartości i zasad demokracji.

Ideałem stają się szkoły zarządzane demokratycznie, gdzie panuje harmonia pomiędzy nauczycielami a uczniami i w których dzieci angażują się w życie społeczności szkolnej. Zadbać należy więc o to, by szkoły stały się miejscem, w którym dzieci uczą się poszanowania własnych poglądów, mają możliwość uczestniczenia w podejmowaniu decyzji oraz współtworzenia struktur i norm szkolnych. Model szkoły opartej na współuczestnictwie uczniów w zakresie tworzenia jej wychowawczej atmosfery i planowania zmian jest postulatem wciąż oczekującym na pełną realizację. Współcześnie bowiem często jeszcze traktuje się edukację jako proces pasywny, jednotorowy, a nie interaktywny.

W krajach niedemokratycznych prawa dzieci łamane są niezwykle często, być może dlatego, że wolność jednostki w tym zakresie uznawana bywa za swego rodzaju zagrożenie dla istniejącego porządku. Dobra szkoła winna upowszechniać pozytywne wzorce współpracy, eksponować dziecięce inicjatywy, w tym: zaangażowanie w działalność rady szkół, samorządów szkolnych, rówieśniczych grup samopomocowych. Cenna jest rola mediatorów w rozwiązywaniu problemów społeczności szkolnych, w tym przemocy rówieśniczej. W systemie wychowawczym dobrej szkoły winno się systematycznie eliminować przemoc w zakresie kar wymierzanych dziecku.

Dyscyplina szkolna winna być egzekwowana zawsze w odniesieniu do imperatywu, jakim jest godność człowieka. Oczekiwanym postulatem w tym względzie jest pokojowe rozwiązywanie wszelkich konfliktów oraz wdrażanie młodego człowieka do odpowiedzialności za zapobieganie sytuacjom kryzysowym. Uznanie prawa człowieka nabiera szczególnego znaczenia w państwach, gdzie nauka jest obowiązkowa, a dzieci nie mogą zrezygnować z nauki nawet wtedy, gdy ich prawa nie są w szkole respektowane[13].

[13] G. Lansdown, *Wdrażanie praw zawartych w Konwencji* [w:] S .Hart, C. Price, M.F. Erickson, M. Flekkoy, *Prawa dzieci w edukacji,* dz. cyt., s. 41.

Uznanie przez współczesne społeczeństwa praw dziecka, ich promowanie i przestrzeganie, szczególnie w aspekcie szeroko rozumianej edukacji jest niezmiennie konieczne i zawsze aktualne.